

*Odnos Laure Papo - Bohorete
prema društveno-političkim
kretanjima između dva
svjetska rata*

Prof. mr. DAVID KAMHI,
Red.prof. Sarajevskog Univerzite u penziji

*Trokar kazal, trokar mazal
(Promijeniti selo, promijeniti sreću)*

*Ja va amaniser a muzotrus
(Svanuće i nama)*

*Maz vali un vizinu, ki un ermanu i primu
(Više vrijedi jedan susjed nego brat i rođak)*

*Mira li la kara, le koneseras el korason
(Gledaj mu lice, znaćeš kakvo mu je srce)*

Krajem Prvog svjetskog rata u Evropi pa i šire, desile su se naglo velike promjene u smislu razvitka društvenog i posebno političkog života. Te promjene su se reflektirale i na novoproglašenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Jugoslaviju) i posebno na Bosnu i Hercegovinu u kojoj su zbog klasne, nacionalne i konfesionalne heterogenosti, te slabog razvoja demokratskih institucija, te promjene donekle bile usporene.

Laura Papo – Bohoreta, „La Franceza“, djevojački Luna Levi, rođena 28.03.1891., u Sarajevu, umrla 12.07.1942. u bolnici u

kojoj su radile sestre milosrdnice, također u Sarajevu, je kao i mnogi bosanski Sefardi također bila involvirana u te procese.

Naglo širenje antisemitizma u Evropi, a posebno u Rusiji i Poljskoj, nakon velikih pogroma krajem 19-og i početkom 20-og vijeka, te afere Dreifuss, potaklo je ubrzani razvoj cionizma. Možda je manje poznato da se ideja cionizma i ranije javila u Zemunu (tadašnja Austro-Ugarska). Jehuda Alkalaj, rođen 1798. g u Sarajevu je nakon školovanja u „Školi mudrih rabina“ u Jerusalemu u svojoj 25-oj godini kao mladi rabin došao u Zemun. 1839. g je objavio knjigu „Darhe Noam“ („Putevi miline“), u kojoj je izložio ideju o povratku Jevreja u Palestinu – zemlju praotaca. Vjerovatno je on vjenčao roditelje Theodora Herzla – austrijskog pravnika, novinara i publiciste koga inače smatraju za pokretača ideje cionizma. Herzlovi preci su sahranjeni na jevrejskom groblju u Zemunu. On je rođen 2. maja 1860. g u Budimpešti, a umro u Edlahu 3. jula 1904. g.

Cionizam je propagirao u dva svoja djela: „Der Judenstat“ (Jevrejska država) i „Altneuland“ (Stara nova zemlja). Pored ovih, napisao je i više drama i komedija.

Od 1904. g u Sarajevu djeluje mjesna cionistička organizacija „B'ne Zion“ koja je kasnije promijenila ime u „Selbsthandlungsverein“. Kasnije su se pojavila i druga cionistička društva: „Židovsko nacionalno društvo“, „Poale Cion“-jevrejsko socijalističko, radničko društvo Sarajeva. Pod imenom „Poale Cion“ (Radnici Ciona – Radništvo Ciona) pojavilo se nekoliko jevrejskih, radničkih društava. Sva ta društva su imala slične programe kao i sefardska bogoštovna općina. Nacionalna propaganda je bila dobro oblikovana, vođena putem štampe, biblioteka, specijalnih kurseva za izučavanje jevrejske istorije i što je najvažnije popularizacije iseljavanja u Palestinu.

Bohoreta nije saradivala sa društvom „Poale Cion“ koje je osnovano 1919. g na inicijativu Haima Henninga, poalecioniste iz Lavova koji se poslije rata zatekao u Sarajevu, kao ni sa drugim društvom „Poale Cion“, čiji je predizborni miting održan 20. marta 1920. g u Sarajevu. Ona je uglavnom bila upoznata sa idejom cionizma. U nekim njenim ranijim djelima se osjeća izvjesna ambivalentnost između cionizma i patriotizma, što inače nije njena karakteristika.

Bohoretin cionizam možemo pratiti u „Moreni“, velikoj priči koja je objavljena u više nastavaka u sedmičnom listu „Jevrejski život“ 1924. i 1925. g. Sadržaj „Morene“ ukratko: Morena i Reuben, mladi sarajevski Sefardi, nakon srednje škole, dolaze u Njemačku na studije. Sukobljavaju se sa njemačkim studentima antisemitima.

Ugroženi su i „Numerusom claususom“ koji mnogo otežava studiranje Jevrejima.

--- *Una manjana de sukot Reuben atemprano i aspera a Morena ke ja se mostra de la kaleža. Morena le mostra una grupa de estudiantes kon flores blankas en los ožales, simbol de antisemitizmo. Espera Morena, no te aserkas de eos. Skometo ke aki no esto todo en regla! No seas korioza, asi bivas! Espera ke vengán los maestros.*

--- *Melda les los plakates, Reuben! Aki va aver kavesas rotas!*

--- *No te espantes, Morenika, kon mi estas.*

--- *Ken se espanta? Ke vengán veremos! Jo vo azer lo mio. Debaldes no nasi jo en Bosna! Batir lo vo komo la lana. I ja trija muestra bošnjakita. Hartonear kere. (Laura Papo-Bohoreta, Morena - Jevrejski život 38 (1924).*

U prevodu: (Jednog jutra Reuben je rano ustao i čeka Morenu koja se već pojavila na ulici. Morena mu pokazuje jednu

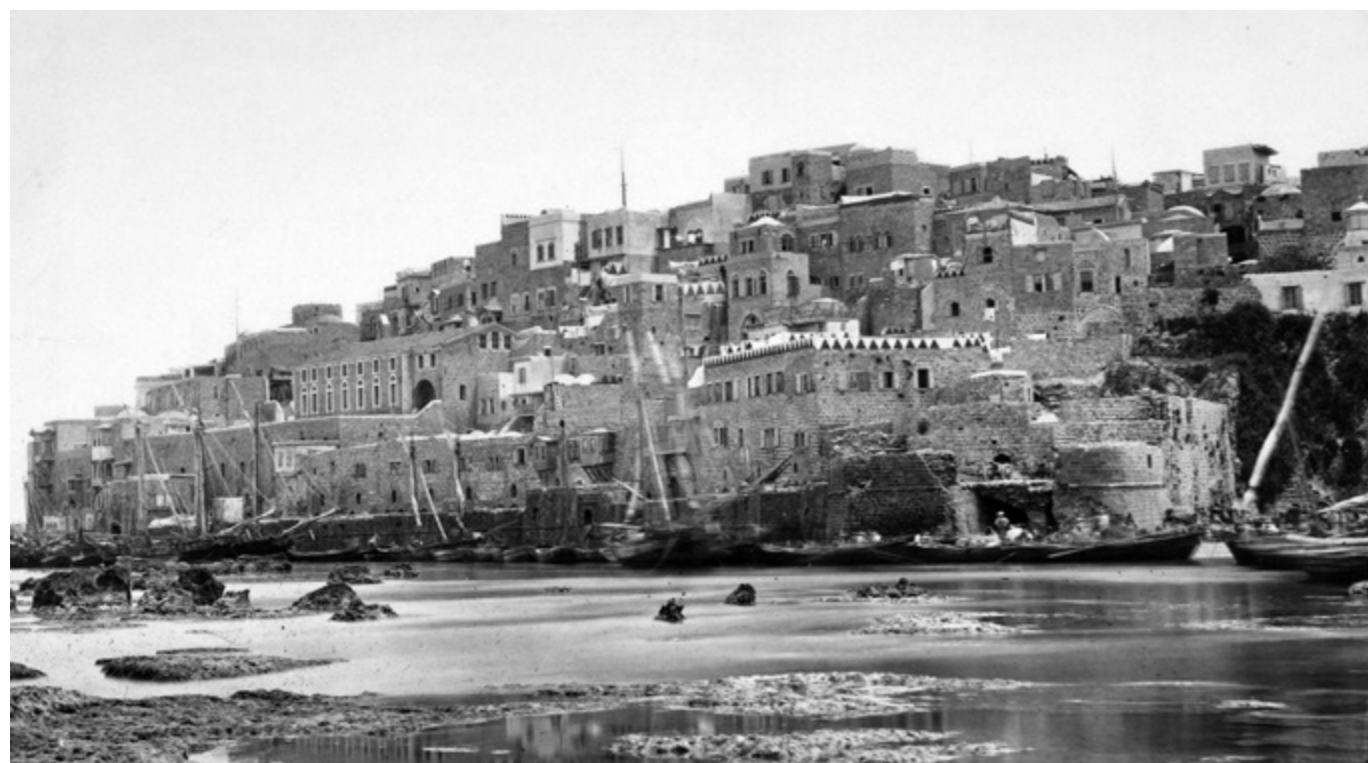
grupu studenata sa bijelim cvjetovima na reveru, koji su simboli antisemitizma. Čekaj Morena, nemoj im se približavati. Izgleda mi da ovdje nije sve u redu! Nemoj biti znatiželjna, živa bila! Čekaj da naši dođu.

--- *Čitaj im plakate, Reuben! Ovdje će biti razbijenih glava!*

--- *Ne plaši se Morenika, sa mnom si.*

--- *Ko se plaši? Neka dođu vidjećemo! Ja ću napraviti svoje. Nisam se ja uzalud rodila u Bosni! Prebiću ih kao vunu. I spremna je naša Bosančica. Bitku hoće.)*

U nastavku priče, Morena i Reuben se vraćaju u Sarajevo i stupaju u brak. Morena se razboli – sumnja se na tuberkulozu, a ima i psihičke probleme. Bračni par odlučuje da promijeni klimu i ode u Palestinu jer je tamo toplije i ima više sunca. Bohoreta to opisuje starom sefardskom poslovice: „Trokar kazal, trokar mazal“ (Promijeniti selo, promijeniti sreću). Ukrcaju se na brod u Trstu i stižu u Palestinu u luku Jafu. Useljavaju se u kuću u Tel Avivu. Moreni biva bolje i misle sagraditi još dvije kuće za roditelje i rodbinu, koji će ostatak

života provesti u „obećanoj zemlji“. Neki bohoretisti ovu priču tumače samo kao dokaz njenog velikog cionizma. Bohoreta tu pokazuje više svoj bosanski patriotizam nego cionizam. (Jevrejski život 52 iz 1925. g, str. 3).

Ljubav prema Sarajevu u istoj priči, Bohoreta iskazuje riječima Morene ovako:

„Lindo maestro Saraj! En el centro tramvajes, autos, un poko mas longje el Levante kon sus ermozuras enkantaderas, sus mahales kijetas! Todo esto kale un aženo ke mos aklare la vista para verlo para admiraldo.“ (Jevrejski život 35, 1924. g, str.3).

Prevod: „Lijepo naše Sarajevo! U centru tramvaji, automobili, a malo dalje Istok sa svojim očaravajućim ljepotama, svojim tihim mahalama! Za sve to treba stranac da nam otvori oči da bismo to vidjeli i divili se.“

Tri godine poslije „Morene“, Bohoreta je prevela sa njemačkog cionističko-

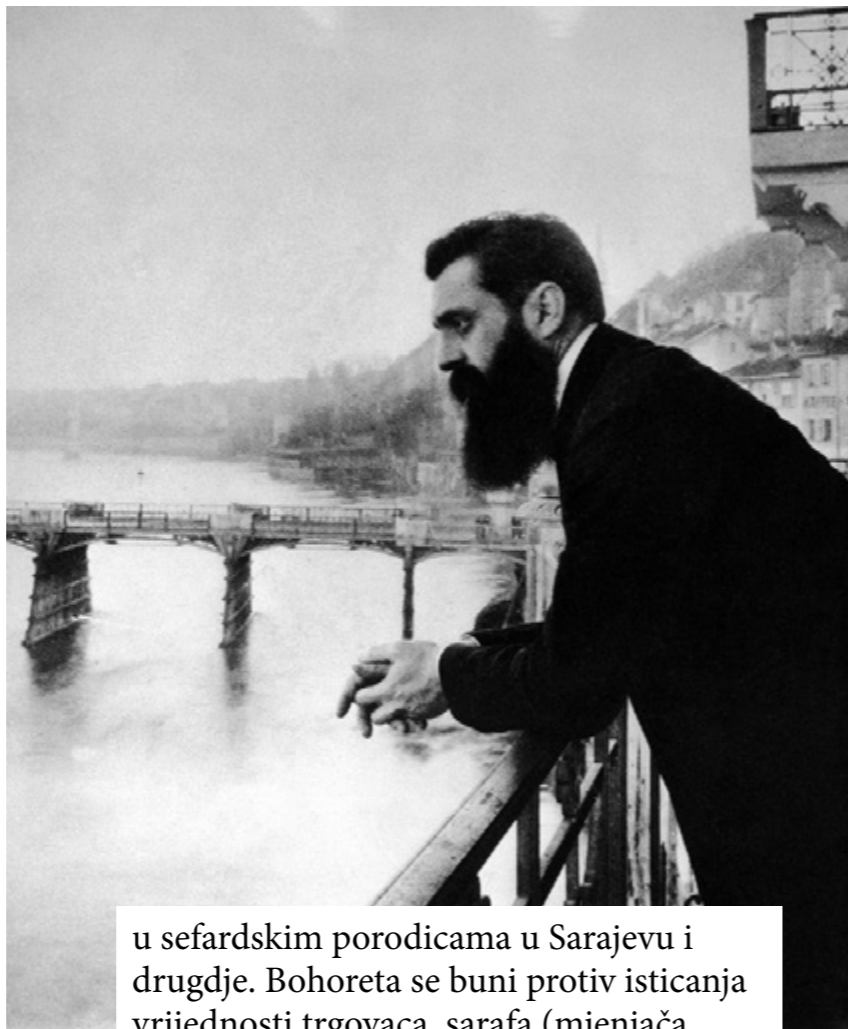
feministički članak koji je napisala dr Nadia Stern, u Bohoretinom prevodu, pod naslovom „La haluca“ („pionirka“) koji je objavljen u glasilu „Narodni Židovski Svijet“. Ovim prevodom uglavnom prestaje skoro sav njen procionistički opus.

Bohoreta je bila svestrana književnica. Važnost njenog djelovanja u kulturnom, edukativnom, etnografskom i pogotovo u socijalnom smislu bila je već od početka zapažena. Ona se svim svojim bićem trudila da sačuva tekovine svega onoga što su Sefardi donijeli sa Iberijskog poluostrva, ali i stvorili tokom vijekova boravka u Bosni. Ona je pisala o malim običnim Sefardima iz srednje siromašnog pa i najsiromašnijeg staleža, koji su ranije pa i u njeno vrijeme bili eksploatisani, jedva preživljavali i hronično trpjeli oskudicu. Bohoreta je tačno znala odakle potiče bijeda i nezaposlenost. Takvi ljudi su se uglavnom okupljali na sijelima i čajankama u „Matatji“. „Matatja“ je nastala 1923. g uslijed potrebe jevrejske

radničke omladine da se omasovi i intenzivira društveni život. Od samog početka je imala socijalistički karakter. Vrlo brzo se osjetio uticaj koji je komunistička partija Jugoslavije, preko velikog broja svojih simpatizera, uspjela ostvariti. „Matatja“ se brzo omasovila i nakon jedne decenije djelovanja, okupila preko 650 članova. Na ovaj način je postala centar odakle su se širile progresivne ideje. „Matatja“ je bila vaspitač mlade jevrejske radničke populacije u najpozitivnijem smislu. Nije čudo što je veliki broj članova „Matatje“ učestvovao u ustanku 1941. g.

Bohoreta je često držala predavanja u „Matatji“ o raznim temama. U jednom od najpopularnijih je naglasila „da je radnička klasa nosilac progresa“, što je u biti jedan od glavnih postulata socijalizma. Tu ideju je prihvatilo i dosta članova „Ha šomer, ha cair-a“ („mladi stražar“). To je bilo jevrejsko, omladinsko, socijalističko, procionističko društvo, lijeve orijentacije. Osnovano je po ugledu na skautska, izviđačka društva. Mnogi članovi toga društva bili su antifašisti i kasnije učestvovali u NOB-u.

Bohoreta je u kulturnom smislu bila „majka Matatje“ („la madre de Matatja“). Za publiku koja je dolazila na priredbe „Matatje“ ona je rado pisala i pojedinim glumcima posvetila više dramskih djela. Analizirajući pozorišne komade kao što su: „Esterka“, „Shuegra ni di baru buena“ (Svekrva ni od gline nije dobra), kao i „Renado mi nuera grande“ (Renado moja velika snaha) i druge, zapažamo koliko je ona bila upoznata sa životnim situacijama i mnogim problemima

u sefardskim porodicama u Sarajevu i drugdje. Bohoreta se buni protiv isticanja vrijednosti trgovaca, sarafa (mjenjača novca), snobova i doktorskih titula te sklapanja brakova samo zbog miraza.

Ideja cionizma se u cijeloj Evropi brzo širila. Ostvarenje sna o zajedničkoj domovini svih Jevreja (Sefarada i Aškenaza) koji su, osim maternjeg đudeo-espanjola i jidiša, govorili i loco jezike, stvorilo je veliki problem kojim jezikom govoriti u Palestini – novoj-starjoj domovini svih Jevreja. Hebrejski je taj jezik, bez obzira što relativno nije bilo, u to vrijeme (1915. do 1941.), velikih poznavalaca tog jezika.

19. juna 1926. g je bečki sefardski nadrabini Nisim Ovadija, u sarajevskoj sefardskoj sinagogi, o tome rekao slijedeće: „Šteta što već napuštamo španjolski jezik, dok nismo poprimili sasvim jevrejski. Jer on nas zasad veže u galutu (dijaspori) i omogućuje zajedničku saradnju za Palestinu gdje nema i neće biti žargona.“ (Jevrejski život 111. 1926, str.3).

Ješua Kajon, istaknuti sarajevski, sefardski intelektualac izrazio je u istim novinama, drukčije mišljenje: „da su svi za Palestinu, ali ne mogu svi da idu u haluce (pionire), jer svi ne mogu da pređu bezbroj Rubikona koji su na putu za Erec.“

Sarajevski sefardski intelektualci su bili shvaćeni kao protivnici cionizma jer je za njih maternji jezik bio đudeo-espanjol. Bohoreta je bila jedna od najvatrenijih pobornika te ideje. Što se tiče njenog mišljenja o tada aktuelnoj mogućnosti povratka Sefarada u Španiju, bila je dosta uzdržana. To se odnosi i na kraljevski dekret objavljen 1924. g, po kojem je Sefardima, teoretski, omogućen povratak i useljavanje u Španiju. U studiji „La mužer sefardi de Bosna“ (Sefardska žena u Bosni str. 2). Bohoreta je napisala: „Esta mezma Espana, oj republika e no mas en manos e poder de los eklestiakos(galahim) mos jama, mos avre sus puertas, mos konvida a fondar hogares (kazas) nuevos! Le kedo al Sefardi la

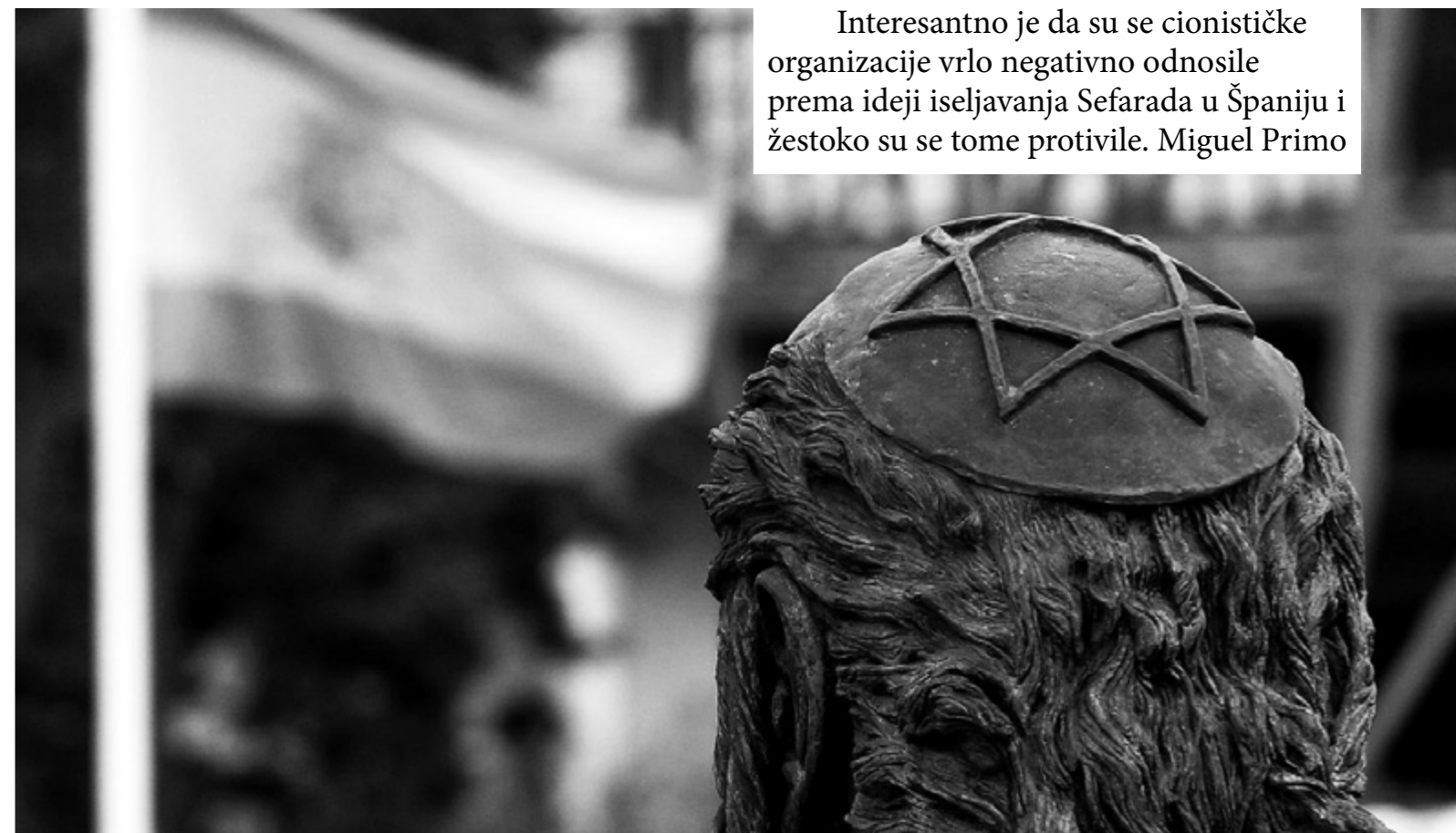
huersa de kreer despues tanto sufrido? El Espanol pretende ke semos una rama del arvol iberiko, los mežores testiguos son muestros uzos, refranes, tražes, manžares, kantes, endečas, romansas.

Ma si komo rama aferimos raiz en otras tieras, onde estamos bendigamos i arvoles viežos no se transplanten!“

(prevod: Ova ista Španjolska, danas republika i ne više u rukama eklestika-svećenika poziva nas, otvara nam svoja vrata, ubjeđuje nas da osnujemo nova ognjišta (kuće)! Da li ostaje Sefardu snage da vjeruje poslije toliko patnje? Španac smatra da smo jedna grana iberijskog stabla, najbolji svjedoci su naši običaji, poslovice, nošnje, jela, pjesme, tužbalice, romanse.

Ali kao grana pustili smo korijen u drugim zemljama, gdje smo hvaljeni, a stara stabla se ne presađuju!

Interesantno je da su se cionističke organizacije vrlo negativno odnosile prema ideji iseljavanja Sefarada u Španiju i žestoko su se tome protivile. Miguel Primo

de Rivera, general, a kasnije i diktator, je dosta doprinio tome, pošto je izjavio da Jevrej ne može biti španski građanin ako ne pređe na katolicizam.

Bohoreta je 1936. i 1937. napisala svoju četvrtu dramu „Eskarino“ (Nostalgija) za koju se dugo nije znalo pošto se mislilo da je ona napisala samo tri drame. Bohoretina porodica je tu dramu kao i više Bohoretinih tekstova dala Driti Tutunović (poznatoj sefardskoj književnici), a ova je omogućila da se neki od tih tekstova prekopiraju. U toj je drami Bohoreta vrlo jasno opredijeljena protiv odlaska Jevreja u Palestinu. U tu svrhu koristi pjesmu Alekse Šantića „Ostajte ovdje“ koju je dosta slobodno prevela na đudeo-espanjol. Majka i kćerka, koje su direktni akteri ove drame, raspravljaju o toj pjesmi sa susjetkama kao i o odlasku Jevreja u Palestinu. Bohoreta jasno izražava svoj stav o odlasku koji govori jedna od susjetki, a to je „ostajte ovdje i nemojte ići“. Šantićeva pjesma je u stvari bila upućena muslimanima koji su bili u nedoumici da li da se isele u Tursku.

Na kraju, cijeli Bohoretin književni opus, kao i cijeli njen život, možemo opisati ukratko: bila je prosvjetiteljica, učestvovala je u preporodu sefardske sredine, čuvarica sefardske baštine i tradicije donijete iz Španije, kao i one koja je nastala u Bosni, propagirala je važnost rada i trezvenosti, socijalnu pravdu itd. Rano je pristupila društvu „Matatja“. Bila je jedna od prvih feministkinja i socijalistkinja u Bosni, u mladosti pristalica ideje cionizma, od koje je kasnije odustala i iznad svega velika bosanska patriotkinja.

Sarajevo, mart 2017.

Mr Kamhi David, red. prof.

Univerziteta u Sarajevu, u penziji

BIBLIOGRAFIJA

- Dr Moritz Levi: Die Sepharadim in Bosnien – Sarajevo 1911.
- Spomenica o proslavi 30-godišnjice Jevrejskog kulturnog-potpornog društva „LA BENEVOLENCIJA“, Sarajevo, maja 1924.
- Jevrejski Almanah, Izdanja Saveza jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd – Godina 1954., 1955-56., 1957-58., 1959-60., 1961-62., 1965-67. i 1968-70.
- Bejtić Alija, Sijavuš-pašina दौरا u Sarajevu, Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva, godina II, knjiga II, Sarajevo, 1966., 61.-86.
- Diaz-Maz Paloma, Los Sefardies Historija Lengua y Cultura, Riopiedras ediciones, Barcelona, 1986.
- Armistead, S. G.: En torno al romancero sefardi. Hispanismo y balcanismo de la tradicion judeo-espanola (Con un estudio entromusicologico por I.J. Katz), Madrid, 1982.
- Izrael Isak, Prije osnivanja La benevolencije, Jevrejski život 10 (1924), 3-
- Kamhi Samuel, Jezik, pjesme i poslovice bosansko-hercegovačkih Sefarda, Spomenica 400 godina od dolaska Jevreja u BiH 1566-1966. Sarajevo, 1967.
- J. Kršić: „Cantigas srpescas“ Davida Kamhija, Jevrejski Glas 1934, 9-11.
- S. Maestro: O svjetovnoj i sinagogalnoj muzici kod Sefarada, Spomenica La Benevolencije (Beograd, 1924)
- Pinto Avram, Jevreji Sarajeva i Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1987.
- Samuel M. Elazar: EL ROMANCERO JUDEO-ESPANOL, Sarajevo, 1987.
- Tadić Jorjo: Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća, Sarajevo 1937. (izdala „La Benevolencija“)
- Baruh Kalmi: Eseji i članci, Sarajevo 1952.
- Pulido Fernandez Angel: Espanoles sin patria, Madrid 1905.
- M. Attias: Romancero sefardi: romanzas y cantes populares en judeo-espanol, Jerusalem, 1956.
- R. Kamhi i J. Papo: SAČUVANO OD ZABORAVA, Zagreb, 2000.